

В. Ф. Погребенник, К. Н. Баліна

КРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу загальноосвітніх
навчальних закладів з навчанням мовами
національних меншин

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ
«Грамота»
2009

УДК 373.5: 821.161.2.09+821.161.2.09] (075.3)

ББК 83.3(4Укр)я 721

П43

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(наказ МОН України № 56 від 02.02.2009 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Незалежні експерти:

А. М. Фасоля — старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук; *О. І. Добушовська* — методист-інспектор відділу освіти Виноградівської районної державної адміністрації Закарпатської області; *Г. В. Димашок* — старший учитель Волоківської ЗОШ Чернівецької області; *Л. І. Головка* — учитель Гвардійського НВК школи-гімназії Сімферопольського району АР Крим.

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

Ж. О. Кошкіна — головний спеціаліст МОН України; *О. Ф. Безпала* — методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій і змісту освіти.

В. Ф. Погребенник — автор тексту підручника;

К. Н. Баліна — автор методичного апарату підручника.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— аналізуємо прочитане;

— творче завдання.

Погребенник В. Ф., Баліна К. Н.

П43

Українська література: Підручн. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навч. мовами нац. меншин. — К.: Грамота, 2009. — 248 с.: іл.

ISBN 978-966-349-184-4

Підручник, що ознайомлює з визначними явищами української літератури XI–XIX ст., написано відповідно до вимог Державного стандарту освіти та чинної програми з української літератури для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин. Книжка містить оглядові теми, що представляють провідні тенденції розвитку українського літературного процесу, нариси життєвого й творчого шляху провідних майстрів слова, відомості з теорії літератури, інтерпретацію програмових художніх творів, а також розгалужений методичний апарат і багатий ілюстративний матеріал.

У підручнику враховано затверджені Міністерством освіти і науки України «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів», тому він допоможе дев'ятикласникам підготуватися до різних форм моніторингу навчальної діяльності.

ББК 83.3(4Укр)я721

ISBN 978-966-349-184-4

© Погребенник В. Ф., Баліна К. Н., 2009

© Видавництво «Грамота», 2009

Дорогі дев'ятикласники!

У цьому навчальному році ви продовжуєте вивчати українську літературу. Протягом останнього тисячоліття вона створювалася в історично-політичних обставинах відстоювання чи виборювання українським народом власної державності в старокняжі, козацькі та пізніші часи.

Для успішного засвоєння курсу української літератури, визначеною програмою для дев'ятикласників, треба насамперед позбутися негативних для предмета стереотипів минулого. За цими шаблонними й неправильними уявленнями українське письменство нібито присвячене тільки бідуванню стражденного люду, відтворенню численних трагедій народу. Звісно, наша література була тією Еоловою арфою, на струнах якої грали вітри часу й тяжкої соціальної дійсності. Проте в усі культурно-історичні епохи українське письменство творило нетлінні цінності, формувало політичну, а не тільки етнографічну націю, прищеплювало читачам розвинуті естетичні смаки.

У цьому році ви пройдете захоплюючими шляхами літературної України — від сивої давнини до другої половини XIX ст. На вас чекає мандрівка до Київської Русі, ознайомлення з пам'ятками літератури XI–XII ст. — літописами, патериками, повчаннями, збірниками, «Словом о полку Ігоревім», які плекали в давніх русичів духовність, релігійне світовідчуття та патріотизм. Звичайно, мова цих давніх пам'яток уже застаріла й малозрозуміла сьогодні, але ж існують якісні переклади. Той, хто захоче осягнути пам'ятки давнини, винесе, як писав І. Франко, «дивнії перли» з книжкового моря.

У 9 класі перед вами зі сторінок підручника постануть ідейно-художні пошуки українського письменства, розкриються його здобутки у творчості визначних літераторів і зв'язки зі своїм часом, історичними долями України та розвитком її мистецтва й чільних його напрямів (бароко, романтизм, реалізм).

Українська красна словесність завжди творилася «героїчним силкуванням свідомої меншості» (С. Єфремов) української письменницької громади, зокрема під тиском гнобительської політики царського режиму. Тож попереду у вас ознайомлення з творами Г. Сковороди й І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка й

Т. Шевченка, Марка Вовчка та Ю. Федьковича, які й нині зворушують неповторною красою слова, спонукають замислитися над історичною долею України та своїм життєвим вибором.

Українська література варта того, щоб ви захоплювалися нею, читали не тільки скорочені тексти хрестоматій, а й повні видання творів. Цей процес збагатить душу кожного читача, стане школою почуттів, посприяє естетичному, моральному й патріотичному вихованню.

Із підручника ви дізнаєтеся не лише про ті чи інші явища літературного процесу, а й навчитеся аналізувати художні твори, сприймати їх у контексті доби, розуміти своєрідність художнього світу, створеного письменником. Особлива увага в книжці приділена біографічним нарисам, які висвітлюють творчий шлях українських митців. Підручник допоможе вам розкрити мудрість і красу художніх творів не тільки образністю тверджень, а й науковою глибиною та об'єктивністю літературознавчого викладу.

Для опанування предмета потрібно добре засвоїти рубрику «Теорія літератури». У 9 класі перед вами відкриються закони жанрів пародії, бурлеску й травестії, ви ознайомитеся з історичним романом і соціально-реалістичною повістю, з акровіршем та іншими жанрами курйозної поезії. Ваші знання про особливості художнього письма доповнять структурний і звичайний словники літературознавчих термінів, словник застарілих і діалектних слів, розміщені наприкінці підручника. Необхідними помічниками в осмисленні літературних явищ і фактів стануть для вас і матеріали рубрик «У світі цитат» і «До відома» тощо. Вашою метою має стати усвідомлення того, якими ж були насправді естетичні й ідейні осяги словесної культури Наддніпрянської і Західної України, у чому полягав внесок її кращих майстрів в ідеали волі, гуманізму та справедливості. Вам потрібно прагнути до глибокого розуміння ідейно-тематичного кола та художньої специфіки літературних текстів, визначених програмою, до вміння вирізняти неповторну манеру кожного з письменників-класиків, до вироблення звички читати художню літературу й одержувати від цього насолоду.

Створюючи підручник та добираючи ілюстративний матеріал, ми прагнули, щоб учні ще більше полюбили книжку. Не існує двох однакових книжок, як не буває і двох однакових читачів. Прочитана книжка, як і кожна людина, єдина у своєму роді, це унікальна історія й окремий світ. У час комп'ютерних ігор, телесеріалів і кінофільмів немає гідної альтернативи читанню, та й навряд чи людство її колись винайде.

Тож бажаємо вам, юні друзі, успішно опанувати цей чудовий світ мережаного слова!

Автори

ВСТУП.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА як художнє відображення життя народу

Опанувавши цей розділ,
ви зможете:

- розкрити роль фольклору в житті українського народу, визначати основні його роди: епос, лірику й драму;
- характеризувати народну драматургію та її основні жанри: пісню-гру, сценку-гру, родинно-обрядову драму.

Сутність і специфіка художньої літератури

Письменство, чи художня *література* (від *латин.* litteratura — написане), — особливе явище духовного життя нації. Література як вид мистецтва є багатофункціональним словеснообразним відтворенням дійсності або її фантазій автора. Керуючись законами естетики, література створює нову та самоцінну дійсність, що постає як художня правда.

Герої художніх творів, народжуючись під пером письменника, живуть далі власним життям. Вони діють за внутрішньою логікою, іноді дивуючи й свого творця несподіваними вчинками. Так колись сталося з великим російським письменником Л. Толстим, який написав приятелю: «Уявіть, що вчинила зі мною Анна Кареніна! Вона заміж вийшла...» Література одночасно дає поживу розумові (оскільки осмислює й оцінює сутність явищ), виступає школою почуттів, облагороджує їх красою чи відкиданням усього потворного або й уявного.

Пов'язана багатьма ланками з дійсністю, життям людини й народу, література дає змогу краще пізнати світ, природу, суспільство, глибини душі героїв, ідеали та мрії письменника. Більше того, вона багатогранніша, ніж будь-яке інше мистецтво, відображає дійсність або її уявлення автора.

Художнє слово справжнього майстра — це думка, звук, музика і ритм. Це гармонія й мистецька психологія, неповторна гама образів — зорових, дотикових, рухових, нюхових, смакових. Це й найрізноманітніші переживання, розкриття правди про людину й народ, суспільство та націю, природу і всесвіт. Це відтворення минулого, аналіз сучасного й передбачення майбутнього, що нерідко справджуються.

Свого часу визначна письменниця О. Кобилянська не дарма назвала українську літературу «літературою переважно землі». Наше письменство черпало свої сили, неначе античний титан Антей, із животворних джерел рідної землі, присвячувало свої твори життю українського народу. Проте це зовсім не означає, що в українській літературі бракує творів інтелігентського (а не народного) світовідчуття, є в ній теми мистецтва, буття та змагань інших народів світу.

Будь-яка, зокрема й вітчизняна, красна словесність (література) — це відтворення особливого національного світосприймання, традицій усього народу, його розуміння краси. Адресатом її є читач — як «споживач», «замовник» чи персонаж літературного твору (якщо письменник звертається до нього у творі). Безсумнівно, читач — важлива постать у мистецькому житті.

Літературний процес, рух

Розвиток літератури в сукупності властивих їй явищ і тенденцій становить національний **літературний процес**. Він збігається з історичним розвитком кожної літератури. Літературний процес складається із сукупності художніх творів і оцінок літературної критики, формується яскравими письменницькими індивідуальностями, школами, змаганням естетичних гасел і навіть поколінь митців. Літературний процес характеризує взаємодія традицій і новаторства, зміна художніх напрямів і течій, жанрів і стилів. Він визначається також удосконаленням способів образотворення, письменницьких технік.

Становлення й розвиток художньої літератури — явище її саморуху, різнобічної зміни в боротьбі естетичних ідей. Вони й визначають літературний процес або підпорядковуються перспективним ідейно-художнім тенденціям і зумовлюють прогрес письменства. У перебігу розвитку одні літературні напрями, жанри, теми, герої та конфлікти самим життям відсуваються на другий план. Інші ж на якийсь час опиняються в головній течії мистецтва. Однак надалі й вони поступаються пальмою першості новим художнім віянням чи моді, перспективним ідеям чи літературній техніці творів. Такою є логіка розвитку письменства.

Нова якість літератури часто формується поступово, у результаті тривалого естетичного накопичення продуктивних елементів. Інший варіант розвитку письменства більш динамічний і пов'язується з фактом появи генія (в українській літературі ХІХ ст., наприклад, Тараса Шевченка), а разом із ним і небачених раніше художніх практик.

Проте існує небезпека, що після того, як геній завершить творчу працю, національна література загальмує свій розвиток, доки не з'являться нові таланти й не виявлять мистецькі здібності. Складність письменницького ремесла якраз і полягає в тому, що не можна зупинитися навіть на успішно знайденій творчій манері. Якщо обмежуватися тільки нею, то почнеться самоповторення, а художня знахідка може перетворитися на штамп.

Тож у літературі завжди мають бути свобода творчості, пошук, оновлення. Літературна творчість — це конкуренція естетичних ідей і мистецьких філософій, поколінь майстрів, змагання окремих творців і їхніх текстів. Найдовершеніші твори становлять загальнолюдську художню цінність, підносять свій вид мистецтва й додають йому популярності. Урешті, вони переходять у розряд явищ нетлінної літературної **класики** (від *латин.* classicus — взірцевий, зразковий).

У СВІТІ ЦИТАТ

Книги — морська глибина: / Хто в них пірне аж до дна, / Той, хоч і труду мав досить, / Дивнії перли виносить (І. Франко).

Для створення літературного шедевра самого таланту замало. Талант повинен угадати час. Талант і час неподільні (М. Арнольд).

Справжній шедевр навечно залишається прекрасним і живим, хоча припливи й відпливи моди можуть його інколи ненадовго викинути на мілину (Д. Голсуорсі).

1. Охарактеризуйте місце художньої літератури в духовному житті нації.
2. Розкрийте поняття *літературний процес* від найдавніших часів до наших днів. Які чинники його характеризують?
3. Назвіть ознаки художніх творів, які становлять *класику* літератури.
4. Чому становлення й розвиток художньої літератури — явища різнобічні?
5. Поясніть походження і значення слів *класика*, *література*.

6. Подумайте, як висловлювання письменників із різних країн світу, подані в рубриці «У світі цитат», пов'язані зі змістом вступної статті.
7. Самостійно знайдіть і випишіть у зошит три-чотири афоризми про роль літератури (книжки) у житті людини.
8. Наведіть приклади з власного читацького досвіду, коли літературу можна розглядати і як мистецтво слова, і як «школу почуттів». Яка функція художньої літератури вам здається найважливішою?
9. Поміркуйте, яку літературу називають «красною словесністю».

Аналіз літературного твору

Для поглиблення сприйняття літературного тексту, розуміння його цінності й краси, особливостей художнього змісту та форми важливим є аналіз (від *грец.* розклад, розчленування). Тож аналіз — це: 1) розчленування твору на значущі частини; 2) розгляд кожної з них окремо; 3) установлення зв'язків між ними задля з'ясування своєрідності твору.

Об'єктом аналізу є проблематика, коло тем та ідей, жанр, сюжет і композиція твору, групування персонажів, специфіка образотворення, стиль (манера письма), зображувально-виражальні засоби, художня мова, а для поетичних творів — іще й віршовий розмір, рима й римування, вид строфи тощо. Аналіз має завершуватися синтезом, тобто узагальнювальними висновками. Аналітичні вміння визначають глибину літературознавчої інтерпретації та забезпечують докладніше розуміння твору.

Матеріалом для аналізу є насамперед сам текст, а також його літературно-критичні й історико-літературні оцінки. Допоміжні джерела — це теоретичні статті, листування письменника з приводу порушених у творі проблем, спогади про автора. Аналізуючи твір, його потрібно розглядати як продукт певних історичних обставин, культурно-мистецьких і літературних передумов, як вияв індивідуального світосприймання автора та його естетичних поглядів.

Твір оцінюємо не за намірами письменника, а за тим, що він сказав своїм твором. Його треба аналізувати в *контексті* творчості письменника. Це означає, що твір необхідно розглядати у взаємозв'язку з усім літературним доробком письменника, значними пам'ятками інших авторів чи літератур. Потрібно також виявляти так звані інтертекстуальні впливи, тобто «сліди» присутності в ідейній та образній сфері твору інших літературно-мистецьких явищ (цитати, пародії, різноманітні трансформації тощо).

Принципи аналізу художнього твору

Основні принципи аналізу художнього твору — це принципи *художності* (або естетичності), що полягають у підході до твору саме як до мистецького явища, створеного за законами краси; *історизму*, що передбачає вивчення твору в різноманітних зв'язках із добою, у яку він був написаний; *цілісності* — урахує невідривну єдність змісту та художньої форми твору, розкриває їхню взаємодію.

Викремлюють ще ряд інших принципів: *системності* — передбачає визнання твору складною художньо організованою системою і різнобічний, комплексний його аналіз; принцип *націоцентричності*, спрямований на поцінювання твору в аспектах його належності до національної духовної культури, утілення в ньому національно-народних рис; *контекстуальності* — осмислення спорідненості твору з іншими творами цього ж автора, з творами літературів-сучасників і в контексті доби.

Можна запропонувати єдину схему аналізу, придатну для всіх творів красномовства, хоча це не так просто. Це почергове розкриття постійно повторюваних характеристик:

- 1) історії написання й видання твору;
- 2) висвітлення його тематики (мотивів), жанру й композиції;
- 3) вивчення образів-персонажів, особливостей стилю, мови, зображувально-виражальних засобів тощо.

Проте така схема може бути тільки узагальненою. Адже літературні твори різних родів мають свої специфічні риси. Пригадайте,

у 7 класі ви ознайомилися з трьома основними родами літератури — епосом, лірикою та драмою. Тому вам неважко помітити, що ліричний твір (наприклад, вірш, пісня) безсюжетний, на відміну від епосу (новели, повісті тощо). Драма ж, порівняно з двома іншими родами, тільки формально виявляє присутність автора, наприклад у ремарках до п'єси.

Отже, схема аналізу має виходити, по-перше, з належності твору до конкретних літературних родів і видів. По-друге, аналіз прозового й віршового твору буде суттєво відрізнитися. При аналітичному вивченні творів неоднакових літературних напрямів, наприклад романтичних і реалістичних, потрібно ставити різні акценти.

Аналіз твору — це не тільки власне літературознавство, взагалі філологія, а й філософія, естетика й психологія тощо. Одним словом, це процес творчий, інтелектуальний, який вимагає різноманітних наукових знань, сформованих навичок і вмінь, оперування аналітичним інструментарієм і літературознавчою термінологією.

Дослідники виокремлюють різні шляхи аналізу літературного твору: *проблемно-тематичний* (зосереджений на розкритті проблематики, головної та другорядних тем твору); *пообразний* (вивчення кожного образу твору та їхнього місця в системі персонажів, засобів творення образів); *соціологічний* (основна увага до суспільних відносин, інтересів і середовищ, зображених у творі) тощо.

Важко уявити, що твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, Ю. Федьковича та інших класиків колись будуть вивчені до кінця раз і назавжди. Адже справжня класика невичерпна і з часом набуває все нових значень. Навіть той самий читач у різному віці неоднаково сприймає один і той же твір.

Юні друзі, бажаємо вам ознайомитися із здобутками давнього й нового українського письменства, у результаті аналітичних спостережень отримати естетичну насолоду від творів української літературної класики. Адже й у XXI ст. вона є золотим арсеналом глибоких думок людини, незабутніх героїв і коштовної мови.

ДО ВІДОМА

У другому виданні «Літературознавчого словника-довідника», який вийшов друком у 2006 р. у видавничому центрі «Академія», наведено різноманітні методи аналізу літературного твору, практично заборонені свого часу в СРСР як нібито властиві лише буржуазній науці. Це *фрейдизм, формалізм, екзистенціалізм, структуралізм, компаративізм, деконструктивізм, герменевтика* тощо. Вони проливають нове світло на літературні твори, дають можливість оцінити їх під іншим ку-

том. Наприклад, фрейдизм упровадив підхід до літературного продукту й особи його творця у світлі системи психологічного аналізу австрійського вченого З. Фрейда; формалізм розглядає історію мистецтва як історію мистецьких форм; філософський напрям екзистенціалізму в центр уваги ставить людину, для якої зовнішній світ залишається «ворожим і чужим». До рівня окремих наук розвинулися компаративістика (порівняльне літературознавство), герменевтика — наука тлумачення текстів тощо.

Знайомство з ними допомагає зрозуміти, наскільки захопливим і практично нескінченним стає процес пізнання літературного твору. Зауважте, що елементи деяких із цих новітніх методологій аналізу тексту ви опануєте в старших класах.

Логічна послідовність аналізу літературного твору:

- історія написання й видання твору;
- висвітлення його жанру, тематики (мотивів вірша) і головної думки;
- визначення композиції;
- характеристика образів-персонажів і засобів їхнього творення;
- вивчення особливостей стилю, мови, зображувально-виражальних засобів;
- місце твору в національному літературному процесі, в європейському чи світовому контексті, у системі жанрів письменника тощо.

1. Назвіть складові аналізу художнього тексту.
2. Обґрунтуйте різницю між об'єктом аналізу та матеріалом для аналізу.
3. Які з принципів аналізу літературного твору є найважливішими при розгляді тексту письменника?
4. Як ви вважаєте, аналізуючи твір, потрібно виявляти суб'єктивне ставлення до зображуваних подій і героїв чи бути безстороннім?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте за поданим у підручнику планом аналізу художнього тексту улюблений твір української (або рідної) літератури, визначивши його роду належність.
2. Випишіть у робочий зошит ключові слова за темою: «Аналіз літературного твору». Наприклад: *об'єкт аналізу, групування персонажів, матеріал для аналізу* тощо.

Усна народна творчість

Ви вже знаєте, що *фольклор* у перекладі з англійської (folk-loge) означає «народна мудрість». Це художньо-словесна творчість народу, що становить своєрідну передісторію «книжної» словесності — літератури. Фольклор, за визначенням польського генія А. Міцкевича, є «святою скрижаллю» великої національної культури, її неповторною складовою частиною. Уснопоетична творчість пов'язана з трудовою діяльністю давньої людини, її побутом і є відтворенням її світосприймання.

Уснопоетична творчість і література, при спільній словеснообразній природі, мають і суттєві відмінності. Так, фольклору, на відміну від літератури, притаманна усна форма існування й поширення, усне індивідуально-колективне творення. У літературі колективність творення трапляється у формі співавторства (брати Гонкури, брати Рудченки — Панас Мирний та Іван Білик, подружжя Дяченків чи просто співавтори Ільф і Петров). Фольклорні ж пісні чи легенди шліфуються поколіннями людей.

Із цим пов'язана *варіантність* фольклору. Його твори існують у різних територіальних і часових відмінностях. Крім того, фольклор — мистецтво *синкретичне* (*грец.* об'єднання), тобто таке, що сполучає різні елементи. У ньому можуть поєднуватися, скажімо, речитатив і музика, як у піснях чи кобзарських думах. А спів передусім супроводить певні обрядові дії, як у народному весіллі чи давніх замовляннях. Фольклор невіддільний від специфіки світобачення кожного народу, його способу мислення.

Традиційно дослідники переносять аристотелівський родовий поділ літератури і на фольклор. Тож основними родами цього образного втілення української душі визначають народні *епос*, *лірику* та *драму*. У художній практиці вони можуть поєднуватися. Так, у 7 класі ви опанували ліро-епос, вивчаючи народні думи, історичні пісні, балади тощо, які мають ознаки водночас епічного й ліричного родів.

Епос із грецької перекладається як «розповідь». До епічного жанру української народнопоетичної творчості належать *билини* — героїчний епос Київської Русі (він є не тільки російською пам'яткою¹); *легенди* і *перекази*, *казки*, *народні оповідання* та *бувальщини*, *анекдоти*, а також *загадки*, *прислів'я*, *приказки*.

До народної лірики належать різноманітні ліричні пісні. На думку деяких дослідників, їхня кількість сягає 300 тисяч. Інші вважають,

---

¹ Про це свідчать віднесення дії билин до Києва, Чернігова, Галича; імена князів (Володимир), богатирів (Ілля Муромець — згаданий у «Повісті минулих літ», похований у Києво-Печерській лаврі) тощо.

що їх 500 тисяч — справжній пісенний золотий рудник! Серед них виокремлюють **родинно-побутові** пісні (про кохання й родинне життя, удовині й сирітські, жартівливі, танкові), **суспільно-побутові** (козацькі, чумацькі, рекрутські, наймитські та ін.) та **календарно-обрядові** (веснянки, русальні й купальські пісні, жнивні й обжинкові, колядки та щедрівки).

В епічних творах розповідається переважно про минулі події, у ліричних — про теперішні переживання, надії ліричного героя тощо. Фольклорна драма разом із традиційним українським весіллям — це основна художня форма народної драматургії.

**ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ**

Поняття про народну драматургію та її основні жанри

Народна драма — основний різновид української народної словесно-образної й театральної творчості. Різні форми драматичного дійства передавалися усно від покоління до покоління й виконувалися самодіяльними акторами. У такому дійстві зливалися воедино наслідування трудових процесів (тобто власне ігровий театрально-елемент), обрядово-магічні сцени та давні міфологічні й релігійні уявлення. Усе це сформувало народну драму, поєдналося в ній у єдину художню цілісність.

Давні відомі зразки народної драми — це давньогрецькі діонісії, тобто музичні й театрально-святі на честь бога природи та драматичного мистецтва Діоніса. Це також імпровізована італійська «комедія дель арте» (комедія масок) XVI–XVIII ст., творчість скоморохів у Київській Русі, мандрівних дяків в Україні, а ще вертеп — ляльковий театр. Витоками української народної драматургії є й обрядові ігри, танці, обряд колядування тощо. Вона розвивалася за драматургічними зразками інтермедій, містерій і побутових п'єс давньоукраїнської драматургії. У наш час компоненти народної драми використовують учасники вуличних театралізованих святкових вистав, самодіяльні артисти в сценічних дійствах.

В Україні були досить популярними народні драми «Дід і баба», «Маланка», «Мак», «Воротар», «Подоланочка», «Цар Ірод» і «Цар Максиміліан», а також «Просо» і «Коза». Дослідники зараховують до народних драм і жартівливу пісню з елементом театралізованої дії «Явтух», відому в пісенному виконанні професійних артистів.

Розглянемо докладніше ті зразки фольклорної драматургії, які мають значну історію та представляють основні її жанри. Ідеться про пісню-гру драматичного характеру «Просо», драматичну сценку-гру жартівливого характеру «Коза», а також художньо найбарвистішу родинно-обрядову драму «Весілля».

Пісня-гра «ПРОСО»

«Просо» — це найдавніша фольклорна пісня-гра з драматичними діалогами. Про давність народних драм «Просо» і «Мак» свідчать насамперед відтворювані в них обряди господарського календарного циклу. Другим архаїчним елементом твору «Просо» є родинний мотив, пов'язаний із купівлею (викраденням, обміном) дівчини. Можливо, цей обряд — одна з давніх форм шлюбу.

А. Пилиховський. Гаївки

У дійстві беруть участь дві групи гравців. Згідно з ремарками (технічними вказівками «для режисера»), учасники стають у два ряди. Потім вони, узявшись за руки й коливаючись назад-уперед, по чергово співають. Така сценічна манера нагадує переспівування хору й антихору в античних драмах або переспівування двох груп сільської молоді, дівчат і хлопців, які висміюють один одного на вечорницях.

Пісенні партії гравців створюють своєрідний сценарій. Динамічні дворядкові повідомлення кожної групи учасників про наступні дії є основою твору. Сюжет драми «Просо» спершу присвячено начебто трудовому процесу: «*А ми просо сіяли...*» У відповідь друга група застерігає першу: «*А ми просо витопчем, витопчем...*» Та вже кожен другий рядок (приспів) натякає на алегоричний характер цих повідомлень. Бо всі парні рядки, починаючи від 2-го та закінчуючи 26-м,

розпочинаються однаково: «Ой дід ладо...» Це останнє слово відсилає до пісень «ладовних» (пов'язаних із давнім богом кохання й шлюбу Ладом) або до так званих ладканок (народних весільних обрядових пісень). З ними народну драму «Просо» єднає й сам принцип співу: у ладканках 4–6 жінок-«свашок» співають про те, що відбувається чи має відбуватися на весіллі.

Наступний компонент дійства драми прийшов із давніх ритуалів, пов'язаних зі свійськими тваринами. Це коні, копитами яких друга група обіцяє просо витоптати, а перша — хоче перейняти їх шовковими поводами. Тоді друга група пропонує викупити коней за «сто рублів», перша ж відмовляється взяти за них навіть тисячу.

Зіткнення інтересів сторін у творі вирішується, коли друга група пропонує викуп:

А ми дамо дівчину, дівчину.
Ой дід ладо, дівчину, дівчину.

Цей сюжетний елемент пов'язаний з однією з праслов'янських форм шлюбних відносин, а саме — звичаєм продавання дівчини іншому родюві за викуп. Згадана традиція існувала ще до запровадження грошей, тому згадка про «сто рублів» є пізнішим елементом.

Пропозиція про такий викуп приймається, немов в одній давній колядці, коли молодець раз за разом відмовляється від запропонованих викупів, доки з міста йому не виводять «панночку-царівну».

Закінченням ритуального дійства «Просо» є вигуки другої групи: «*Нашого полку убуде, убуде*» і першої: «*Нашого — прибуде, прибуде*». При цьому учасниця пісні-гри, дівчинка чи дівчина, перебігає з другого ряду в перший. Драматизована гра триває, доки всі гравці не опиняться в іншому ряду.

Характерною прикметою форми твору є численні словесні повторі-підхоплення в приспіві, а також у піввіршах — правій половині кожної пари рядків. Тобто драма «Просо» побудована на багаторазовому повторенні одних і тих же дій чи елементів твору, що властиво обрядовим пісням, казкам і народній поезії.

І. Репін.
Українка коло тини

Сценка-гра «КОЗА»

До попередньої драми ігровим характером наближена й сценка-гра «Коза», яка відрізняється від пісні-гри «Просо» походженням. У давні часи вона виокремилася серед інших складових частин з обрядових пісень різдвяного циклу. Згодом у результаті збільшення обсягу тексту й кількості дійових осіб ця сценка, як і «Маланка», перетворилася на самостійну п'єсу-гру.

Перед грою одного з учасників-дітей обирають на роль Кози, яку починають підражнювати. Коза ж сердиться та погрожує всіх переколоти рогами. Стислий діалог із Козою (частково римований) виявляє, що вона, попоївши травиці, прийшла відпочити. Правила гри передбачають, що всі діти утікають, а Коза ганяється за ними. Кого вона спіймає, той сам стає Козою. Тоді гра розпочинається спочатку й може бути нескінченною.

Сценка має й декламаційно-ігровий компонент. Так, Коза проговорює в грі слова: *«Я Коза-Дереза, / Півбока луплена, / За копу куплена. / Ту-пу, ту-пу ногами, / Сколю тебе рогами, / Ніжками загребу, / Хвостиком замету...»* Ця гра захоплює дітей.

Коза популярна й в народній музиці (її іменем названо інструмент — українську волинку). Крім того, вона стала головним персонажем народної казки «Коза-Дереза».

П'єса-гра «Коза» дійшла до наших днів як один із відомих творів дитячого фольклору саме завдяки популярності пісні «Я Коза-Дереза...». Вона збереглася в різних варіантах, зокрема в такому, де співається: *«...на два боки луплена, / За три копи куплена»*.

У СВІТІ ЦИТАТ

А пісня — це душа. З усіх потреб потреба. / Лиш пісня в серці ширить межі неба. / На крилах сонце сяйво їй лиша. / Чим глибше пісня, тим ясніш душа (І. Драч).

Народна пісня — духовне обличчя нації (А. Міцкевич).

Хто має таку пісню, тому нічого жаяхатися за свою будучність. Його час не за горами (Л. Толстой).

1. Назвіть три основні роди фольклору. Чи можуть фольклорні твори поєднувати елементи різних родів?
2. Як перекладається з грецької слово *епос*? Які жанри фольклору належать до епічних?
3. Розкрийте тематичне розмаїття народних ліричних пісень.
4. Визначте витоки української народної драматургії. Які народні драми є популярними в Україні?

5. Розкрийте ігрове забарвлення драми «Просо». Які давні ритуали відображені в ній?
6. У чому полягає жартівливий характер сценки-гри «Коза»? З обрядових пісень якого циклу вона виокремилася як самостійна сцена?
7. Поясніть, як ви розумієте висловлювання А. Міцкевича та І. Драча про роль народної пісні.
8. Прочитайте текст пісні-діалогу «Просо». Уявіть її виконання в стародавні часи. Які образи і картини постають у вашій уяві?
9. Подумайте, у чому полягає магічний характер пісні-гри «Просо».
10. Поставте виставу народного драматичного твору «Коза» під час шкільного новорічного вечора. Які «настанови» ви дасте кожній із діючих осіб п'єси?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Які риси українців розкриваються в народній драмі? Аргументуйте відповідь.
2. Виконайте малюнки до розділу «Народна драма» і прокоментуйте їх.

Народна драма «ВЕСІЛЛЯ»

Усе життя людини можна помістити в лаконічну формулу з трьох слів: «Народився, одружився й ...помер». Те, що це справді три знакові події, давно сформулювало мудре українське прислів'я: «Чоловік тричі дивний буває: як родиться, жениться і вмирає». Відповідно до цього народного погляду вирізняють три визначні етапи традиційної обрядовості українців — *родини* (народини) разом із духовним народженням дитини — хрестинами, *весілля* й *похорон*.

Особливою формою народної драми вважається традиційне народне весілля. Це й комплекс звичаїв і обрядів, пов'язаних із одруженням людини, — синкретичний і театралізований жанр, який розвивався століттями.

Весілля — цілісне драматичне дійство (тому й назва — драма). Воно відображає родинні стосунки — укладання шлюбу, започаткування нового подружжя. Обряд архаїчного (давнього) весілля сягає ще родоплемінних часів і має свою чітку структуру.

І. Сколоздра. Весілля

У весільних традиціях яскраво втілилися ще дохристиянські вірування, матріархальні й патріархальні елементи. Народна весільна драма поєднала драматизовані обрядові дії, родинну обрядовість, музичні та мовні засоби, ігровий компонент, переодягання.

У весільній драмі кожен її учасник виконував свою рольову функцію: старости (у старокняжі часи їх ще називали боярами), дружби й дружки, свахи й свашки, світилки, гості, які входили до хорів молодой й молодого, музики. Розпорядниками весільного дійства були старости, свахи, дружби «князя» (молодого) і дружки «княгині» (молодой).

Перша писемна згадка про драму «Весілля» датується кінцем XI ст. Опис етапів українського весілля ввійшов у латиномовну працю Я. Ласіцького і франкомовний «Опис України» Г. де Боплана. Перше ж спеціальне дослідження весілля — «Описание свадебных украинских простонародных обрядов» — належало українському етнографові XVIII ст. Г. Калиновському. Першодрук весільних пісень (трюх, із вказівкою на їхнє місце в драмі) здійснив польський фольклорист А. Черноцький у праці «Проект учёного путешествия по России...».

Особливості народної драми

За давнім звичаєм весілля мало значні місцеві відмінності. Про це свідчать неоднакові назви його частин-обрядів у регіонах України; існує різниця в обрядовості навіть між сусідніми селами. До весільного церемоніалу належало багато сцен — окремих актів весілля, різних за характером обрядовості та її значенням. Як писав фольклорист Ф. Колесса, «українське весілля має форму драми, зложеної з цілого ряду дій, і виявляє напластування різних елементів із дуже давніх епох, що залишили виразні сліди як у обрядах, так і у зв'язаних із ними піснях».

Весільний коровай

Весільне деревце

М. Пимоненко. Весілля в Київській губернії

Зазвичай акти народної драми поділяють на *передвесільний* (сватання, оглядини, заручини, запросини на весілля), *підготовчий* і власне *весільний*. Два останніх складаються з таких етапів: випікання короваю, прикрашання весільного деревця-гільця, дівич-вечір, тобто прощання молодої з подругами і вінкоплетини, оглядини, посад, розплітання коси й покривання молодої, благословення батьків, гостина в домі нареченої, а потім і нареченого, «викуп» нареченої, «комора». Завершує шлюбну церемонію *післявесільний* акт (понеділкування, перезви).

Весільний обряд звичайно тривав цілий тиждень. Так, в одній із пісень, записаній у 1914 р. на Холмщині (нині Польща), співається: «*П'ятнонька — зачинайнонька, / Суботонька — коровайнонька, / Неділенька — звінчаймося, / Понеділок — завиймося, / А вівторок — веселимося, / А в середу — бочки миймо, / А в четвер — горілку пиймо, / А п'ятнонька — попістнонька, / Час вже нам додомоньку*».

Весільна драма як сукупність обрядів і ритуалів пов'язана з магічними замовляннями на щастя й добробут новоствореного подружжя та давніми культами (хатнього вогнища, рослин, води тощо). Весілля ввібрало також рештки язичницьких міфів, зокрема про Дажбога та ін. Християнська традиція за участю священика вплинула на обряд і супровідну весільну пісенність. У піснях при виконанні деяких обрядових дій знаходимо звертання по допомогу до Бога й Божої Матері.

В. Маковський. Дівич-вечір

Єдність обряду й пісні

Кожен етап весілля супроводжувався відповідними йому весільними піснями, різноманітними за призначенням. Наприклад, короваїні пісні виконувалися при вимішуванні, випіканні й розподілі короваю. Вони належать до найдавніших і призначені коментувати дію («Ой у печі коровай сидить» та ін.).

Під час сватання¹ співали «Засватали дочку, як червону ягідочку» й інших пісень. На посаді й дівич-вечорі — «Сіла Ганнусенька на посаженьку», «Що в нас сьогодні й дівич-вечір» тощо. Перед покриванням молодої звучали «Завивальнички йдуть», а під час цієї обрядової дії — «Я тебе, сестрице, покриваю». Подіям понеділка відповідає пісня «Ой зять тещу веде» (до себе додому). Наступному обдаровувальному ритуалу, популярному серед українського народу і в сучасному весіллі, присвячена пісня «Оце тії чоботи, що зять дав».

Основне художнє навантаження мають ті пісні, що відповідають особливо хвилюючій атмосфері власне весілля. Оскільки батькам шкода розлучатися з донькою, а сама наречена не завжди певна того, як складеться її життя в новій родині, чи не кривдитимуть

---

¹ Художній опис обряду сватання подано в повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, а гумористичну версію традиційного слова старост — у його ж оповіданні «Підбрехач».

її, то настроїй природно ставав ліро-драматичним, сумовитим. Пісні цієї групи художньо найбагатші в музичному та словесно-образному аспекті. Взагалі весільні пісні дуже давні. Перша писемна згадка про них належить до часів Київської Русі (1096).

У піснях наскрізний образ молодой приваблює фізичною та моральною красою, багатьма чеснотами — ідеальними рисами фольклорної дівчини. За народними критеріями її цінують, зокрема, за вмільсть у праці. Ось, наприклад, як свахи нареченої оспівують свою Марієчку: *«...вгідна та й подобна, / Аби яка роботонька — / Вна робити годна»*.

Із цими позитивними якостями й урочистістю події контрастує внутрішня зажура нареченої, викликана народнофілософським розумінням плінності щастя. Героїня усвідомлює можливі випробування в новій родині, якщо свекор і свекруха виявляться лихими на вдачу: *«Ой спаде з личенька краса, / Як із квітоньки роса»*. До того ж молоду чекала доля *«до поля робітниці»*. Тобто існувала ймовірність того, що деколи їй доведеться лягати спати висвареною й без вечері.

Ряд пісень із таким сюжетним поворотом (співаються наприкінці весілля) зображують молоду дружину, яка голодною йде по воду й по дорозі вечеряє у батьків — зі сльозами й без бажання повертатися до хати свекра. Пісні з мотивом посилення невістки по воду записали в Україні дослідник В. Іванов та поет і фольклорист І. Манжура. Вони відомі в російських і білоруських варіантах, а також у південних слов'ян, наприклад у болгарських весільних піснях.

Спорідненість весілля в різних народів

Потрібно наголосити на спорідненості весільних обрядів у фольклорі різних, зокрема, слов'янських народів, у тому числі пісенного репертуару весілля. Це стосується всіх етапів народної драми «Весілля», що прикметні «зустрічами» й паралелями текстів весільних пісень. До того ж відповідники знаходимо не тільки у творчості народів-сусідів, особливо на прикордонних територіях, а й у творчості народів, які географічно віддалені одні від одних.

Наприклад, в українців і болгар споріднена тема тяжкості заміжжя на чужині, коло лихої свекрухи. В українців та естонців спільними є мотиви плачу дівчини, збільшення роду, до якого ввійшла молода. Тобто весільна народнопоетична творчість — явище, з одного боку, глибоко національне. Воно своєрідне своєю художньо-образною системою — мовою рослинних і тваринних символів

(молода уподібнюється до голубки, перепілки, зозулі), паралелізмів, постійних епітетів тощо. Водночас, з іншого боку, — це загальнолюдське явище за своїми ситуаціями, характером і постатями.

Трагічним було життя молоді в разі заміжжя за чоловіком-пияком, нелюбом. Тужливий стан молоді передається психологічною видимою мовою почуття (*«личенько як біль біле...»*). Цей сум присутній і в російському весільному фольклорі, у зразках якого молода бачить своє становище в заміжжі як недолю рабині.

У цілому ж деяка подібність весільних обрядів європейських народів і мінорний характер весільних пісень засвідчує спільність обставин їхнього історичного розвитку. Разом із тим у народній драмі присутні й специфічні риси побуту, звичаїв і пісенної творчості народу.

Багатство тональностей і змісту весільного обряду

Неоднаковими за тональністю були й різні акти української народної драми «Весілля». Так, під час прощання молоді з батьками пісенний супровід інтонаційно наближався до голосіння. А в час весільної учти — за столом, після шлюбу й під час перезви — їх змінювали танцювальні жартівливі приспівки й гумористичні «передирки». Це — пісенні імпровізації-змагання, кепкування дружок над боярами й навпаки з приводу, скажімо, перебільшених фізичних вад чи апетиту учасників обряду.

Українське весілля визначається не тільки його мистецьким синкретизмом, барвистим і різнотонним пісенним обрамленням, а й глибиною *змісту*. Адже народна драма підносить високі ідеали гармонійного співжиття поколінь одного народу, норми пошани до батьків, які виростили-викохали гідне потомство, взаємної любові й відданості молодят. Вони, як співають під час сватання, мають *«в згоді працювати, / Щастя й долю наживати»* вкупі з діточками й статками, примноженими вже після одержання *«посагів славних»*.

Весілля споріднене з іншими фольклорними жанрами. Суміжними до весільних є календарно-обрядові пісні (веснянки, колядки, купальські й ін.), танцювальні, застільні тощо. Весільний обряд був патріотичним завдяки пам'яті про рідний край, гордошам за батьків і дітей. Ця народна драма також мала релігійні риси. Про це свідчить, наприклад, переконання в тому, що *«сам Бог коровай місить, / А Пречистая світить, / А янголи да водуносять, / За всіх Бога просять»*, що нареченим *«ангели доленьку судять»* (пісня «Ой славен, славен Марусин посаг»).

У весіллі вирізняються й художні деталі. Так, у вершників із весільного поїзду молодого — *«стремена золотії»*, що є ознакою народного культу краси. Широю є мова кохання весільних пісень, цей вивіт народної душі. Ось, скажімо, з яким ласкавим зізнанням молодий обдаровував молоду:

Червонеє ябко, а жовте зеренце.
Дарую тя сріблом, злотом,
Бо ти моє серце.

Мистецьку довершеність пісень засвідчують і такі поетичні конструкції: *Йванко «соколом поле перелетить, / Селезнем море перепливе, / Коло воріт — рососою впаде, / Посеред двору — князем стане, / За столом — зятем сяде...»*

Загалом весільна обрядовість є одним із найяскравіших і найскладніших виявів традиційної народної культури, що мають як національне, так і загальнолюдське значення. Українське весілля відоме не тільки в чотирьох типах (поліське, центральне, карпатське та південноукраїнське), а й у місцевих варіантах. Весільна українська обрядодія ще в XVI ст. привернула увагу француза Г. де Боплана. Її почали вивчати українець Г. Калиновський (XVIII ст.), поляки Я. Ласицький й О. Кольберг (XIX ст.) У XX ст. цей етнографічний напрям продовжили українські дослідники М. Сумцов (провів паралель з античною весільною традицією), В. Кравенко, сучасна вчена В. Борисенко та ін.

Тож не дивно, що «зерно дорогоцінної поетичної традиції» (*М. Рильський*) народної драми «Весілля» в усі часи приваблювало українських письменників. Серед них назвемо І. Котляревського («Наталка Полтавка»), Г. Квітку-Основ'яненка (повість «Маруся», п'єса «Сватання на Гончарівці»), С. Александрова, Т. Шевченка («Назар Стодоля»), М. Гоголя, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького (знаменита сцена оглядин у Біївцях із повісті «Кайдашева сім'я»), Ю. Федьковича («Пісні ладовнії», тобто весільні) і корифеїв українського театру — М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого та М. Старицького.

У радянські роки влада намагалася витіснити традиційне весілля «червоним», комсомольським весіллями, проте ці штучно нав'язані форми не прищепилися. На жаль, у наш час на більшій частині України традиційне мальовниче весілля збереглося тільки фрагментарно. Залишилися запрошення на весілля, дво- чи й триденна учта, благословлення хлібом, посипання зерном, обдаровування молодих гостями, а теці — зятем («чоботи»).

ДО ВІДОМА

Відомий український етнограф і фольклорист Павло Чубинський у 1869–1870 рр. у різних місцевостях України записав 1943 весільні пісні. Найповнішим в українській фольклористиці є двотомник «Весільні пісні», виданий Академією наук України. Він вийшов друком у Києві як 17-й том книжкової серії «Українська народна творчість» і вмістив 2256 кращих весільних пісень із нотами з різних регіонів.

Зауважте, що українським весіллям надихалися такі майстри пензля, як Т. Шевченко, М. Пимоненко, І. Іжакевич, Т. Яблонська та багато інших.

1. Доведіть, що народна драма «Весілля» — синкретичний жанр (поєднує в собі різні елементи).
2. Назвіть учених-етнографів, які збирали й досліджували весільні обряди в Україні.
3. Доведіть, що драма «Весілля» присутня й у житті інших народів.
4. Що обумовлює сумний характер весільних пісень?
5. Як весільні обрядові пісні використані у творчості багатьох українських письменників?

6. Заповніть у робочому зошиті таблицю «Роди та жанри українського фольклору», використавши приклади з підручника.
Наприклад: *історична пісня* — лірика, *байка* — епос, *сценка-гра* — драма та ін.

Епос	Лірика	Драма

7. Охарактеризуйте (на вибір) одну з пісень, яка супроводжувала весільний обряд.
8. Самостійно доберіть ілюстрації українських художників до обряду весілля. Охарактеризуйте одну з них.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. опишіть весільний обряд, який вам доводилося спостерігати. Чи мав він усі етапи весільної обрядової дії, про які ви дізналися із статті підручника?
2. За однією з поданих ілюстрацій напишіть твір-мініатюру на тему: «Весілля як сукупність обрядів і ритуалів».
3. складіть сценарій сучасного весілля.

ПРАДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

ВСТУП

Опанувавши цей розділ,
ви зможете:

- дізнатися про найдавніші книги Київської Русі, історичну основу поеми «Слово о полку Ігоревім» — перлини українського ліро-епосу;
- пояснювати значення давніх літописів для збереження даних про життя, культуру, звичаї наших пращурів.

Українська середньовічна література

Українська література, одна з найдавніших слов'янських, пройшла від сивої давнини до сьогодення складний шлях. Довжина його в часі — понад тисячу років. Як же можна класифікувати за історично-культурними періодами її мистецький скарб, набутий хистом, знанням законів літературної творчості та нерідко новаторською працею письменників? Які етапи потрібно виокремити в її масиві від найдавнішої минувшини до XXI ст.?

Періодизація української літератури

Питання *періодизації* національної літератури — складна наукова проблема. У ще недавні часи вона вирішувалася просто: творчість письменників розглядали в межах певного історичного процесу. При цьому література зазвичай ілюструвала соціально-економічні процеси історії, наприклад «Література доби раннього феодалізму», «Література доби розвитку капіталізму» чи «Українська радянська література». У наведених формулюваннях окреслювався тільки процес визрівання певної суспільної формації, сучасної письменству певного періоду. А ці історичні процеси, звісно, не були визначальною *мистецькою* ознакою, *внутрішньо властивою* літературі того чи іншого часу.

В умовах свободи наукової й творчої думки треба відмовитися від цих застарілих неслухних схем. Історичний перебіг вітчизняної літератури можна класифікувати лише науково об'єктивно. Як періоди варто виокремлювати саме такі важливі етапи розвитку мистецтва, що відрізняються своїми ознаками й закономірностями.

Звісно, розпочинати періодизацію літератури потрібно з давнього письменства. Авторитетний український дослідник Д. Чижевський запропонував у книжці «Історія української літератури. Від початків до доби реалізму» таку стильову схему розвитку української літератури:

1. Доба монументального стилю — XI ст.
2. Доба орнаментального стилю — XII–XIII ст.
3. Переходова доба — XIV–XV ст.
4. Ренесанс і реформація — кінець XVI ст.
5. Бароко — XVII–XVIII ст.
6. Класицизм — кінець XVIII ст. — 40-і роки XIX ст.
7. Романтика — кінець 20-х — початок 60-х років XIX ст.

8. Реалізм — від 60-х років XIX ст.

9. Символізм — початок XX ст.

Інститут літератури імені Т. Шевченка Національної академії наук України запропонував найновішу періодизацію української літератури. Вона ґрунтується на такому поділі письменства від його ранньої доби до, наприклад, середини XIX ст.:

1. Література Київської Русі (XI — початок XIII ст.).

2. Література пізнього Середньовіччя та Відродження (друга половина XIII — середина XVI ст.).

3. Література другої половини XVI — першої половини XVII ст. (раннє бароко).

4. Література другої половини XVI — другої половини XVIII ст. (зріле бароко).

5. Література другої половини XVIII ст. (доба переходу до нової української літератури).

6. Література кінця XVIII — 30-х років XIX ст.

7. Література 30–60-х років XIX ст.

Отже, при вивченні української літератури потрібно знати найзагальніший поділ письменства на *давнє* (різної «давнини»), *нове* й *новітнє*. Крім того, необхідно наповнити цю класифікацію конкретним історико-літературним матеріалом і поєднати зі стильовою періодизацією, — скажімо, запропонованою Д. Чижевським.

Домінанти й ознаки літературних періодів

Домінантами в становленні й розвитку української літератури від часів Київської Русі до кінця XIX ст. вважаються:

- єдність і безперервність літературного процесу в Україні;
- збереження письменством духовно-етичного заряду, широти релігійного чуття (щоправда, у вільнодумно-атеїстичному XIX ст. воно дещо підупадає, але назавжди не зникає);
- розширення людинолюбного звучання, контактів літератури з життям і всесвітом.

До цих домінант належать також зростання моральної краси літератури та її художньої самодостатності, формування в письменстві національної ідеї — аж до державницької й соборної в молодого І. Франка, розбудова жанрово-стильового й ідейно-тематичного діапазону, розмаїття зв'язків з іншими галузями культури та суміжних мистецтв.

В Україні в процесі зміни культурно-історичних епох і мистецьких стилів головними *ознаками* літератури потрібно визнати:

- збереження традицій і втілення ідейно-естетичних новацій, вираження національно-народного характеру літератури та її вплив на формування небайдужого читача;

- підвищення культури письма, шліфування літературної мови на основі народної, а в ХІХ ст. — і на інтелігентській основі.

У літературному процесі доленосною подією стала поетична й художня творчість Т. Шевченка: важко переоцінити її роль у національному духовному досвіді, зростанні самосвідомості українців і, звичайно ж, у розвитку красної словесності. Благодатною також була атмосфера конкуренції різних талантів, мистецьких напрямів, шкіл і діалогу поколінь письменників, а визначальним — дух експерименту, творчого пошуку справжніх майстрів.

Історичні передумови становлення прадавньої української літератури

Великі племінні союзи східних слов'ян — полян, древлян, тиверців, уличів, волинян та інших племен — у процесі свого розселення в VII–VIII ст. і відстоювання власних інтересів у відносинах із сусідніми народами (хозари, варяги) поступово зростали в політичному й господарському аспектах. Із часом вони утворили потужну європейську державу — Київську Русь.

Багатий і широкий наш край, за твердженням найдавнішого з усіх східнослов'янських літописів — «Повісті минулих літ», з 852 р. став називатися Руською землею. Деякі території сучасної Росії входили до складу княжої Русі-України з центром у Києві як її окраїнні землі. Щодо ролі, яку відіграли в її історії варяги (або нормани, вікінги), то потрібно зазначити, що наприкінці ХVIII ст. відбувалися дискусії між ученими-«норманістами» й «антинорманістами».

Перші з них, в основному німці, доводили вирішальну роль варягів у створенні княжої Руської держави. Представники антинорманської теорії (М. Ломоносов, М. Костомаров, М. Грушевський, у художній літературі — І. Кочерга) віддавали перевагу слов'янському чиннику виникнення Київської Русі, стверджуючи, що варяги прийшли «на готове».

Урешті, компроміс знайшовся у визнанні надто малої чисельності варягів для суттєвіших впливів на життя русичів. Водночас учені констатували норманське походження багатьох правителів Київської старокняжої держави та їхніх імен (Аскольд, Дір, Ігор-Інгвар, Ольга-Хельга та ін.). Певно, нормани відіграли роль «каталізатора політичного розвитку» (*О. Субтельний*) східних слов'ян. На думку ж відомого історика О. Пріцака, спочатку Русь була багатотетнічним і багатомовним торговельним союзом, який утворив політичну єдність Київську Русь для торговельної першості у сво-

єму регіоні. Цьому посприяло також зростання Києва як міста зручного торговельного та важливого стратегічного розташування на шляху «з варяг у греки».

Княжа слава й неслава

Значення Київської Русі підтвердили й переговори княгині Ольги з візантійським імператором, а також зростаюча військова могутність країни. Адже за князя Олега русичі наважувалися йти на Царград, а за Святослава брали Ітиль, столицю могутнього Хозарського каганату. Цей князь-воїн розширив кордони Київської Русі до Кавказу й Болгарії. Його ж син Володимир Великий відкрив її нову, християнську еру, що надало змогу вважати Русь європейською християнською державою.

Кульмінацією величі Київської Русі стали роки правління Ярослава Мудрого (1019–1054). Успіхи виваженої внутрішньої й зовнішньої політики, що розширила руські кордони до Балтики й Приволжя, здобутки культурного будівництва, уведення князем верховенства права («Руська правда»), шлюби іноземних володарів із доньками Ярослава — усе це підтвердило перетворення Русі на впливову та багату країну.

Долаючи міжусобиці й загрози з боку степових кочівників, Ярослав удосконалив і зміцнив Русь. За величчю й успіхами рівним йому був хіба що великий князь Володимир Мономах, який зумів об'єднати уже, здавалося, утрачені землі, зняти соціальну напруженість у державі. Мономах заповідав синам допомагати вбогому люду, не давати кривдити його сильним світу.

Проте Київській Русі не вдалося утримати велику територію й різні племена під своєю зверхністю. Держава роздроблювалася й слабувала, розвинутий і багатий Київ повертав погляди багатьох князів, які намагалися посісти

*Княгиня
Ольга*

Ярослав Мудрий

*Князь
Володимир*

княжий стіл. Київ занепав після його захоплення та пограбування одновірцем із півночі князем Андрієм Боголюбським (1169) і особливо після зруйнування ордами Батия (1242). Гідним спадкоємцем Київської Русі, ще століття протидіючи тиску ворогів і боярським інтригам, було тільки Галицько-Волинське князівство за часів правління передовсім Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича й короля Данила. Проте сонце старокняжої Русі-України заходило. Розпочиналися сутінки польсько-литовської доби в історії України.

Рання доба літератури. Проблема справжності пам'яток

Дослідження останніх десятиліть в Україні суттєво збагатили уявлення про прадавню добу художньої словесності. Літературознавці все ще дискутують, чи варто розпочинати історію давньоукраїнської літератури легендарною «Велесовою книгою», укладеною, очевидно, у V ст. — ще до прийняття християнства — і випаленою староукраїнським письмом («докирилицею») на дубових дощечках. Можливо, вона ще потребує додаткових доказів справжності, бо оригінал не зберігся.

Якщо це справжня пам'ятка, то цю збірку епічних творів можна буде визнати літописом наших дуже далеких предків, найповнішим відображенням праукраїнської первісної міфології, «священною книгою українців» (*В. Шаян*). Водночас це заклик до єднання наших далеких предків, пересторога щодо прийняття християнства в добу князів Аскольда й Діра.

Ще давнішим може виявитися «Рукопис Войничач» (можливо, V ст. до н. е., проте справжність також не доведена) — послання на пергаменті оріян хозарам. Присвячений полеміці з приводу язичницької віри праукраїнців, цей рукопис підтверджує давність української мови, її лексики (слова «пан», «панькатись» та ін.). Тож можна припустити, що виникнення давньоукраїнської літератури припадає ще на дохристиянські часи.

Яку ж найзагальнішу стислу характеристику можна дати художній словесності Київської Русі прадавньої доби — тому ґрунтові, на якому зросла визначна давньоукраїнська пам'ятка «Слово о полку Ігоревім»?

Насамперед у культурі того часу треба виокремити існування двох традицій — язичницького багатобожжя й християнського одновір'я, кожної зі своєю релігійною системою. Двовір'я тривало немало часу й після хрещення Русі. При цьому християнство й церква мали величезний вплив на культурне та літературне життя Київської Русі.

Так, разом із релігійним східним обрядом після хрещення Русі-України тут утвердилося письмо на основі абетки солунських

братів, а згодом святих Кирила й Мефодія. На Руській землі з'явилися богослужбні книги, розквітло церковне будівництво. Його вершиною стало рукотворне диво — собор Святої Софії в Києві, який діяв як культурно-освітній центр. При храмі були школа та бібліотека.

З давніх-давен прадавнє українське художнє слово функціонувало в літературній системі, що починала розгалужуватися на оригінальне й перекладне мистецтво. Письменство формувало свою систему жанрів і власний монументальний стиль. Художня література складалася з різножанрових творів, написаних із XI по XIV ст., і передавалася впродовж століть. Зокрема, уже завдяки цьому творилася внутрішня традиція літератури.

Ще одне потужне джерело, з якого зростало вітчизняне письменство — народнопоетична творчість. Причому ці дві художні системи, література і фольклор, не були замкненими, а співіснували у взаємодії. Фольклор був ґрунтом, із якого розвинулось артистичне «професійне» письменство, стимулятором зростання його творців у різні епохи.

*Собор Святої Софії в Києві.
Сучасне фото*

ДО ВІДОМА

В українській науці були прийняті різні періодизації розвитку літератури. Так, академік М. Петров, аналізуючи рíзвій тільки нового письменства, виокремив у його розвитку до 80-х років XIX ст. шість періодів. Свої шість періодів, але за іншим цікавим принципом — визначення провідного літературного осередка, запропонував історик літератури О. Грушевський (брат М. Грушевського), наголосивши передовсім на полтавсько-харківському періоді (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко та ін.); першому київському (часи Кирило-Мефодіївського братства); петербурзькому (журнал «Основа», діяльність Т. Шевченка й П. Куліша) та ін. Ці наукові періодизації виявили деякі проблеми української літератури, зокрема її «запізнення» порівняно з розвиненими європейськими літературами через складні умови розвитку. Візьміть до уваги, що подолати це часове відставання виявилось під силу тільки плеяді українських геніїв — Іванові Франку, Лесі Українці, Михайлові Коцюбинському, Василю Стефанику та ін.

1. Доведіть, що періодизація національної літератури — складна наукова проблема. Назвіть основні періоди розвитку української літератури.
2. Визначте доміанти в становленні та розвитку української літератури від часів Київської Русі до кінця XIX ст.
3. Назвіть основні ознаки української літератури.
4. Визначте історичні передумови становлення потужної європейської держави Київської Русі.
5. Охарактеризуйте традиції письменства Київської Русі. Що ви дізналися про прадавню художню словесність? У чому полягає проблема її раних пам'яток?

6. Підготуйте за додатковою літературою виступ на тему: «Роль Ярослава Мудрого в культурному та літературному житті Київської Русі».
7. Подумайте, яку роль відіграє словесне мистецтво в житті суспільства й кожної людини зокрема.
8. Поміркуйте, чому деякі дослідники називають «Велесову книгу» священною книгою українців.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Складіть план до статті підручника.
2. Поясніть значення давніх літописів для збереження відомостей про життя, культуру і звичаї наших предків.

Скарби давнього українського письменства

Давнє письменство Київської Русі — надзвичайно цінна скарбниця, невичерпне джерело для нової й новітньої літератури. Її літературний доробок складається з найдавніших літописів, патериків, повчань, збірників, «Слова о полку Ігоревім». Звичайно ж, вони не є спільною спадщиною трьох «братніх народів». Адже середньовічне Московське царство, як доводили об'єктивні російські вчені, у XV ст. відставало від України в культурному розвитку на три століття.

НАЙДАВНІШІ ЛІТОПИСИ

Українське прадавнє мистецтво слова є достатньо повним і розвинутим письменством із широким спектром жанрів оригінальної та перекладної літератури. До її активу відносимо насамперед самобутне й поширене літописання (у тому числі крайове, монастирське) — продовження візантійських хронік і власної традиції. Літописи давали давнім русичам усвідомлення належності до віддавна знаної у світі славної та багатой землі, збагачували їх відчуттям політичної спільноти, династичної вірності й етнічної самосвідомості.

Рукописні літописи з покоління в покоління передавали нащадкам цінні відомості про походження своєї землі, про предків та їхнє життя. Це були не тільки історіографічні літописи, а й літературні пам'ятки, «документи свого часу з усіма його особливостями, вадами й чеснотами» (М. Наєнко), своєрідні зразки художньої прози давнини.

**ТЕОРІЯ
ЛІТЕРАТУРИ**

Поняття про літопис

Літописи — історико-літературні твори, що з'явилися в X ст. спочатку в Київській Русі, а згодом — в інших східнослов'янських країнах. Ці пам'ятки історичної прози створювалися у формі записів за роками. Назва *літопис* походить від початкової конструкції: «В літо...» (тобто: «Року такого-то сталося...»).

Спочатку при княжих дворах велися записи-нотатки про різні події, записувалися свідчення їхніх очевидців. На цій основі й народилися давньоруські літописи. Оскільки їм притаманна й художня образність, вони мають, крім історичного, ще й літературне значення. Цьому жанровому різновиду києво-руської літератури властивий синтезуючий характер. Так, літописи містили попередні історичні зведення, а також частини Біблії та церковні джерела, легендарні перекази, апокрифи, документальні матеріали, компоненти вояцьких повістей і житій святих тощо.

«Повість минулих літ»

Найвизначнішим здобутком прадавнього літописання є незрівнянна «Повість минулих літ», написана давньоруською писемно-літературною мовою з елементами народної. «Повість...» не була першим зразком літописного жанру. Їй передували, якщо не згадувати дискусійну «Велесову книгу», у IX ст. «Літопис Аскольда», у середині XI ст. — зведення історичних відомостей зі святої Софії Київської.

Традицію літописання збагатили праця монахів, ігуменів Києво-Печерського монастиря Никона (70-і роки XI ст.) та Іоанна (90-і роки того ж століття), а на початку XII ст. літописець Нестор об'єднав усе це в «Повість минулих літ».

Несторове зведення відоме в редакції ігумена Видубицького монастиря в Києві Сильвестра, що розповідає про події до 1110 р. Ця редакція увійшла до *Лаврентіївського списку* «Повісті...». Він присвячений подіям з 1111 по 1305 р. й датується 1377 р. Крім цього, Несторове зведення відоме в редакції, дещо пізнішій від Сильвестрової. У ній відтворено події до 1117 р. Вона дійшла в *Іпатіївському списку* 1425 р.

«Повість минулих літ» є насамперед історіографією Руської землі та її князів. Вона пов'язана з усесвітньою історією і є також збірником прадавнього епосу (зокрема, дружинної та народнопоетичної творчості). Так, завдяки Сильвестру до складу літописного збірника у формі запису подій за роками потрапили й твори Володимира Мономаха.

До літопису ввійшли також угоди русичів із візантійськими греками, заповіт Ярослава Мудрого, уривки втрачених прадавніх пам'яток, церковні повчання. Виникає запитання про те, чому в «Повісті...» не згадується, наприклад, християнство на Русі перед Володимиром, церковні контакти тієї доби з Римом.

Пам'ятка монументального стилю, «Повість минулих літ» постанала на основі багатьох джерел — візантійської хроніки Амартола й місцевих літописів, Біблії, фольклору тощо. Твір сповнений християнського оптимізму. Він викликаний тим, що й Русь нарешті покликана Богом до християнства та релігійної єдності з іншими, уже охрещеними народами.

Крім того, «Повість...» дає можливість пізнати життя попередників та зрозуміти те, як краще організувати буття своєї держави. У ній відтворено збірний образ ідеального правителя-патріота, який дбає про розквіт своєї землі та благо народу.

Моментом відліку подій у літописі є всесвітній потоп і наступне розселення нащадків Ноя. До найдавнішої історії слов'ян належать оповідання про святого Андрія Первозваного, хрещення Русі, життєпис київських князів, а далі — історію заснування Києво-Печерського монастиря.

*Хрещення Русі.
Розпис у Володимирському
соборі в Києві*

Значення «Повісті минулих літ» у тому, що її автори запропонували перший системний виклад історії Русі. Вони також ствердили здатність Київської держави до власного окремого політичного життя. Уперше в літературі висловлювалися актуальні ідеї необхідності добросусідського співіснування окремих удільних князів, зняття соціального напруження в стосунках між «верхами» і «низами».

Остання ідея проймає, наприклад, опис наради князів на Долобському озері, де Володимир Мономах нагадує присутнім: *«Не досить жаліти коней.*

Час уже пожаліти їх власника селянина — творця земних багатств — та оберігати його, зокрема, від зовнішніх ворогів».

Літературними особливостями «Повісті...» є мальовничість стилю, колоритність описів і побутових малюнків, багатство афористичних висловів («мертві сорому не мають» та ін.). Один із них, «Русі єсть веселіє пити», в устах Володимира Хрестителя начебто пояснював, чому не було обрано вірою для Русі магометанство, неприхильне до всіляких алкогольних напоїв. Цей приклад свідчить: русичі, зокрема князі, постають зі сторінок літопису реальними людьми в моральних і аморальних вчинках.

Борис і Гліб

У «житійному» сюжеті «Повісті...» як найтяжчий із вчинків наведено вбивство Святополком Окаянним князів Бориса й Гліба. Цей злочин гостро засуджується літописцем як бісівський вияв люті, символічно вподібнюється до розп'яття Ісуса Христа.

Своєрідність пам'ятки виявляється в її різностильності, нашаруванні змін, унесених переписувачами до тексту. На рівні художніх засобів привертає увагу образне мислення усталеними формулами (вої — «многі і храбрі»; греки — «льстиві»). У літописі чимало виразних застарілих слів і порівнянь, зокрема з тваринами (Святослав «ходив легко, як пардус», тобто барс).

«Повість минулих літ» засвідчила наявність літературного хисту в ченців старокняжої Русі-України. Пам'ятка використовувалась у подальших літописних зведеннях принаймні до XVI ст. У 80–90-х роках XX ст. українською літературною мовою літопис переклали Л. Махновець, В. Яременко, а В. Близнець переповів його для учнів.

Пізніші літописи

За зразком «Повісті...» ігумен Видубицького монастиря Мойсей упорядкував **Київський літопис** (1200). У ньому йдеться про події 1118–1199 рр., здебільшого на київській землі. У центрі уваги тут намагання князів здобути нові землі й розширити свою владу (протистояння Мономаховичів і Ольговичів у боротьбі за великокняжий київський стіл), боротьба русичів із половцями тощо.

Цікаво, що цей літопис більше відобразив світське життя, ніж релігійні аспекти. Як і «Повість минулих літ», пам'ятка засудила

Король Данило Галицький

пейському вимірі і єдиноспрямованість могутньої літописної епопеї про події руського середньовіччя.

Визначна пам'ятка історіографії та літератури XIII ст. Галицько-Волинський літопис був написаний, імовірно, при дворі Данила Галицького. Перша його частина, Галицький літопис, створена в середині XIII ст. Це сталося за участі, як вважають дослідники, холмського єпископа Івана, друкаря Кирила, боярина Діонісія Павловича. Воєнні та інші події літопису подані тут наскрізно. Вони виявляють освіченість складачів, обізнаних із грецькими хроніками, творами Гомера, латиною й українським фольклором.

Літопис є важливим джерелом не тільки історії давньої України, а й Литви, Польщі, Угорщини. Він висвітлює події від смерті князя Романа Мстиславовича 1205 р. і до 1290 р., розкриває перипетії боротьби Данила Галицького з боярами та іноземними ворогами. З іншими літописами його поєднує ідея єдності руських земель, уславлення Данила Галицького як спадкоємця чільних руських князів.

Л. Тарасевич.

Нестор Літописець. Гравюра

князівське ворогування. На противагу йому вона піднесла ідеал єдності Руси-України, її благодаті, яку може принести тільки мир і добро всього народу. Серед авторів літопису вчені називають києво-печерського ігумена Полікарпа та боярина Петра Бориславича.

Іпатіївський список закінчується **Галицько-Волинським літописом**. Ці три літописи («Повість минулих літ», Київський літопис і Галицько-Волинський літопис) мають спільну узагальнюючу назву — **«Літопис руський»**, що підкреслює фундаментальність в європейському

вимірі і єдиноспрямованість могутньої літописної епопеї про події руського середньовіччя. Друга частина — Волинський літопис — присвячена подіям із 1261 р. Її написано кимось із волинян, близьких до двору князя Володимира Васильовича. Автори пам'ятки користувалися свідченнями очевидців, урядовими актами. Виклад тут простіший. У цілому ж Галицько-Волинський літопис показовий виразністю образної мови, високим

художнім рівнем, що інколи нагадує «Слово о полку Ігоревім», гармонійним поєднанням лексичних компонентів різного походження.

ПЕРЕКЛАДНА ЦЕРКОВНА І СВІТСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Серед збережених значних набутків давньоукраїнського письменства XI–XII ст., зокрема його світських і релігійних пам'яток, назвемо **Києво-Печерський патерик**¹. Ця «гуманна і добродійна книга» (І. Франко) була написана літописцем Нестором, лаврським ченцем Полкарпом і володимиро-суздальським єпископом Симоном.

Патерик, уперше виданий у 1661 р., присвячений уславленню християнської віри, церкви, Печерського монастиря, його засновників і сподвижників. До нього ввійшли життя святих (більшість із них уже канонізовані), твори полемічної прози, хвалебні слова.

Моральна велич патерика полягає в тому, що він підносить духовну відданість своїх персонажів Богові, їхнє завзяття в дотриманні правил чернецтва (молитви, піст тощо) і відсічі силам зла. «Золота книга» (за М. Грушевським) «нашого письменного люду», патерик відтворив історію монастиря, розвитку в ньому мистецтва іконопису тощо.

Видатне явище давньоруської літератури та її ораторсько-проповідницької прози — «Слово про закон і благодать» (1037–1050)

Обкладинка і титульна сторінка
Києво-Печерського патерика

¹ Патері́к (від латин. pater — батько) — збірки оповідей про подвиги ченців і пустельників, популярні в давні часи на Близькому Сході, у Західній Європі й на Русі.

першого митрополита з «руських» (а не греків) Іларіона. Цей «*муж благ... і постник*», однодумець і сподвижник Ярослава Мудрого, виголосив своє «Слово...» в одному з храмів Києва в присутності князя з родиною.

У творі розповідається про Мойсеїв закон, Христові благодать та істину, що прийшли з охрещенням Русі. Проповідь багата на риторичні звороти, контрасти й зіставлення, перебільшення. Загалом форма твору має за мету донести до слухачів світло «нового вчення благодатного».

«Слово...» пропагує важливу думку про рівні права всіх народів, зокрема руського, обстоює його культуру, церковну незалежність від Візантії, розкриває взаємозв'язок благодаті людини, суспільства й держави. Промова митрополита Іларіона сповнена гордощами за Русь, відому, за автором, у всіх кінцях землі, наснажена надіями на її краще майбутнє. Ця проповідь адресована насамперед людям, «насищеним книжної сладості». Водночас вона виявляє в митрополіті заповзятливого книжника й просто висококультурну людину.

Гідним продовжувачем ораторсько-проповідницького мистецтва Іларіона в другій половині XII ст. став єпископ і письменник Кирило Туровський. Своїми проповідями він зажив слави другого Іоанна Златоуста — найвидатнішого християнського промовця. «Слова» К. Туровського — про християнські свята — багаті художніми засобами, чітко побудовані й відрізняються від «Слова...» Іларіона тим, що автор не висвітлював події політичного життя.

Серед шедеврів письменства світського характеру давньої Русі-України треба назвати й «**Поучення дітям...**» (1117) київського князя Володимира Мономаха. Він залишив нащадкам три твори: «Молитву», «Грамотку...» і повчання педагогічно-дидактичного¹ характеру, написане розмовною мовою тих часів. Зразки такого повчального типу творчості відомі в європейській традиції. Так, в англійській і шведській літературах є пам'ятки, адресовані правителями своїм дітям, які навчають їх, як стати добрими людьми й володарями. З проповіддю ж Іларіона твір Мономаха поєднує культ слова, книжки, освіти та вченості.

Володимир Мономах навчав дітей їсти й пити без «шуму великого», при старших мовчати та підкорятися їм. Мудрих людей, як учив князь, треба слухати. Діти мають не «хулити мовою», змалку підпорядковувати серце й душу високим ідеалам. Мономах поучав нащадків за прикладом князів Володимира та Ярослава берегти рідну землю, шанувати мир, не боятися смерті, бути справжніми християнами й господарями, не кривдити людей, зберігати чистим

---

¹ *Дидактичний* — повчальний.

сумління та плекати благородство. Уся ця моральна наука, як бачимо, з плином століть не застаріла.

Поняття про жанр «повчання»

Повчання — жанр середньовічної літератури дидактично-виховного спрямування. За формою це переважно монологи, адресовані людям (часто молодим), яких необхідно в чомусь переконати, виховати в потрібному дусі. Різновидом жанру є твори, у яких королі або князі наставляють своїх дітей, дають їм родинний і державний заповіт. Такі зразки поєднують уроки батька й правителя, приватну й суспільно-державну площину викладу. Це, наприклад, «Батьківське повчання» англійського короля Гарольда (тестя Мономаха), повчальна сага шведського короля Фрітьофа й заповіт Ярослава Мудрого дітям. Київський князь на побутовому прикладі наставляв: сила — у єдності.

У СВІТІ ЦИТАТ

Афоризми з «Поучення...» Володимира Мономаха

- Ні питтю, ні їжі не потурайте, ні спанню.
- Якщо вам Бог зм'якшить серце, то сльози свої пролійте за гріхи свої.
- Добро діючи, не надійтеся ні на що добре.
- Лїнь — то мати усьому поганому: що уміє, те забуде, а чого не вміє, того не навчається.

Повчальний характер має й інша визначна пам'ятка, що була написана на межі XII–XIII ст., — «**Моління**» («**Послання**») Данила Заточника. Засланий за якусь провину на північ, Данило з ритуальним самоприниженням благає помилування в князя Ярослава Всеволодовича. «Моління» неабиякого літературного хисту об'єктивно переросло вузькі межі благання, набуло узагальнювального звучання. Тут є мудрі поради про вдосконалення життя та влади, повчання про силу мудрості, вислів симпатії до незахищеного люду.

Історію мандрівної літератури та її паломницького жанру розпочало «**Життя і ходіння Данила, Руської землі ігумена**» — опис мандрівки Святою землею в 1106–1108 рр. Данила Паломника. Тут багато цікавих нотаток про чужі землі, описів християнських святинь, легенд тощо. Твір перекладено декількома західноєвропейськими

мовами. Він зазвучав символом віри християнина й патріотично налаштованого громадянина Руської землі.

Високорозвинена правова держава з центром у Києві ввійшла в європейське коло з кодексом законів княжої доби **«Руською правдою»** — «синтезом попереднього тривалого державно-політичного розвитку» (П. Кононенко) та основою його на наступні часи, зокрема й для держав-сусідів. Адже ця пам'ятка практично-го призначення, що постала на основі звичаєвого права русичів і була пристосована для судового вжитку, вплинула на Судебник польського короля Казимира, Литовський статут. «Руська правда» — перший збірник правових норм у слов'янському світі.

За старокняжої доби в Києві велася перекладацька діяльність, яка відтворилася в оригінальному письменстві та збагатила його. Ярослав Мудрий «зібрав багато писарів», які перекладали з грецької мови та переписували книжки. Богослужебні потреби зумовили переклад книг Святого Письма, творів житійної («Патерик римський» та ін.) і проповідницької літератури (збірники «Златоуст», «Ізмарад», проповіді Іоанна Златоуста, Єфрема Сирина, Василя Великого).

Своєрідною енциклопедією був **Ізборник Святослава** (1076, давнішою книгою є тільки Остромирове Євангеліє) — збірник оригінальних і перекладних текстів. Окрім морально-етичних повчань, фрагментів із Біблії та творів візантійських письменників, до нього ввійшла добірка мудрих висловів. Тож наші заможні предки мали що читати й полюбляли це корисне, повчальне й богоугодне заняття.

Після прийняття християнства давньоруське письменство збагатилося разом з оригінальними творами ще й перекладною літературою. Давні книжники перекладали Біблію, Псалтир, проповіді й життя святих, патерики. Наприклад, візантійський збірник «Пчола» містив мудрі афористичні біблійні вислови, підпорядкувавши їх розкриттю людських чеснот. Окрім церковної, у давні часи поширювалася й світська перекладна література — збірники про небесні сфери («Шестоднев») і земну природу («Фізіолог»), історичні праці (хроніки Амартола, Малали) та ін.

Отже, українське прадавнє письменство заклало *традиції* мистецтва слова високої міри духовності, його внутрішньої морально-етичної краси, плекало релігійне чуття й етнічну самобутність. Літературі Київської Русі притаманне, зокрема, багатство життєвих відгуків, бо вона спиралася на саму дійсність, міфологічні та фольклорні джерела, біблійні сюжети й перебувала в силовому полі власних художніх традицій. Літературу старокняжих часів характеризує руський патріотизм (чи не найкраще висловлений у «Повісті минулих літ»: *«Краще на своїй землі кістьми лягти, як на чужій славному бути»*), щира демократичність, прихильність до простого

люду. Ці прикмети, закладені в прадавню добу письменства, актуалізувалися самим часом у наступні літературні періоди, стали в нагоді подальшому мистецькому розвитку як України, так і всього слов'янського світу.

ДО ВІДОМА

Візьміть до уваги, що жанри давньої літератури надали чимало цінного матеріалу для художнього опрацювання багатьом літераторам подальших періодів. Так, мотиви Галицько-Волинського літопису стали сюжетною основою творів М. Костомарова («Співець Митуса»), І. Франка й М. Вороного (поєми під однаковою назвою «Євшан-зілля»). Тексти ж Києво-Печерського патерика заснували містичну (пишеться про чудеса) та релігійну традицію української літератури, що стало джерелом внутрішніх сил русичів для протидії ворогам.

Книга Книг

Біблія (з грец. книги), або Святе Письмо, — збірка священних книг. У них, за переконанням віруючих людей, записане Боже повідомлення. Біблія складається зі *Старого* (тільки його визнає іудейська релігія) та *Нового Заповіту*. Християнська релігія визнає обидві частини. 45 книг Старого та 27 книг Нового Заповіту мають історичний, навчальний і пророчий характер.

До **Старого Заповіту**, складеного наприкінці II тис. до н. е., належать П'ятикнижжя Мойсея (книги Буття, Вихід, Числа, Левіт

Біблія. Почаїв. 1798 р.

і Второзаконня), книги Суддів, Царств, Ісуса Навина, Псалтир, Екклезіаст, Пісня пісень Соломона, книги пророків Ісайї, Єремії, Осії та ін.

До **Нового Заповіту**, створеного наприкінці I — II ст. н. е., належать Євангелія чотирьох євангелістів, Діяння апостолів, 14 листів апостола Павла й Апокаліпсис.

У княжій Русі-Україні Біблія, що була написана староеврейською, арамейською й давньогрецькою мовами, з охрещенням країни поширилася в староболгарському перекладі. Святе Письмо стало центром усього давнього письменства. Адже воно вмістило багатий матеріал — фольклор і літописні свідчення, релігійні закони й приписи, юридичні норми, навіть любовну лірику (Пісня пісень) тощо.

В Україні Біблію інтерпретували живою мовою (наприклад, староукраїнською Пересопницьке Євангеліє XVI ст.), перекладали, як-от давньоукраїнський письменник З. Копистенський у XVII ст. чи М. Шашкевич у XIX ст. (Євангеліє). Перше повне видання — славнозвісна Острозька Біблія. Із входженням України до складу Московської держави такі переклади були заборонені: Біблію могли видавати лише церковнослов'янською мовою з вимовою на російський лад.

У XIX ст. верховний орган російської православної церкви Синод заборонив друк Євангелія в перекладі українською мовою письменника П. Морачевського (підготоване в 1861 р., воно вийшло друком у Росії тільки 1906 р.). Тому Святе Письмо друкували за кордоном: 1869 р. — у Львові (Мойсеєве П'ятикнижжя в перекладі П. Куліша), 1903 р. — у Відні (Біблію переклали П. Куліш, учений І. Пулюй та І. Нечуй-Левицький). У 1962 р. Біблію з грецької мови переклав І. Огієнко (митрополит Іларіон). Наступного року побачило світ повне українське Святе Письмо, яке отець І. Хоменко переклав із мов, якими воно було написане.

Пересопницьке Євангеліє

Митці слова, пензля, нотного стану, скульптури вбачали в Біблії не лише священну Книгу Книг віри, а й «масу дикої грандіозної поезії» (*Лесья Українка*), здатної пробудити справжнє натхнення. До найпопулярніших у літературі належать біблійні перекази, потлумачені по-своєму багатьма письменниками. Це, зокрема, історія

Адам і Єва. Фрагмент з «Триоди пісної». 1627 р.

про створення світу Богом за 6 днів, появу першої людини — Адама, а з його ребра — жінки Єви й про первородний гріх, про потоп і праведного рятівника Ноя з легендарним ковчегом, про Авеля й братовбивцю Каїна, пророка й лідера свого народу Мойсея, силача Самсона й зрадливу красуню Далілу та багато інших.

Біблійні мотиви найглибше осмислили й творчо втілили: Г. Сковорода (насамперед теми Христа й Божої Матері), Т. Шевченко (поема «Марія», «Давидові псалми», переробка пророків Ісаїї, Осії, Іезекіїля), П. Куліш, М. Костомаров, С. Руданський, Ю. Федькович, Я. Щоголів, І. Франко (поема «Каїн», «Коляда» тощо), М. Старицький («Дочка Іефая»), В. Щурат (збірка «Христос пасхон»), Б. Лепкий («різдвяні» й «великодні» вірші), Леся Українка («На руїнах», «На полі крові» та ін.), П. Тичина («Скорбна мати»), М. Зеров, Л. Мосендз і багато інших авторів. Тож біблійні мотиви — безцінний «статутний капітал» усього світового мистецтва впродовж багатьох століть.

1. Назвіть жанри оригінальної й перекладної літератури українсько-го давнього мистецтва слова.
2. Звідки походить назва *літопис*? Які відомості містили літописи? Доведіть їхній синтезуючий характер.
3. Які документи стали сюжетною основою «Повісті минулих літ»? У чому полягає її значення для давніх русичів?
4. Розкрийте своєрідність визначної пам'ятки літератури XIII ст. Галицько-Волинського літопису.
5. Дайте визначення жанру *повчання*. Чим цінне «Поучення дітям...» Володимира Мономаха?
6. Як називають Біблію віруючі люди? Чому вона є найстарішою на землі книгою?

7. Назвіть основні складові частини Біблії. Охарактеризуйте кожен з них.
8. За яких історичних умов Біблія потрапила в Україну? У якому перекладі вона з'явилася в княжій Русі-Україні?
9. Назвіть українських перекладачів Біблії.
10. Які біблійні перекази виявилися найпопулярнішими для митців слова, пензля, музики, скульптури в наступні періоди?
11. Підготуйте додаткові відомості про Біблію як культурну пам'ятку.
12. Розкрийте зміст одного з висловлювань про Біблію.

Тестовий контроль

1. Установіть відповідність між пам'яткою давньої літератури та її автором

1 «Моління» («Послання»)	А Данило Паломник
2 «Слово про закон і благодать»	Б Ярослав Мудрий
3 Київський літопис	В митрополит Іларіон
4 «Життя і ходіння Данила, Руської землі ігумена»	Г ігумен Мойсей
	Г' Данило Заточник

2. Установіть відповідність між жанром і його визначенням

1 патерик	А збірник правових норм
2 збірник	Б монологи дидактично-виховного спрямування
3 повчання	В збірки оповідей про подвиги ченців і пустельників
4 літопис	Г добірка мудрих висловів
	Г' пам'ятки історичної прози, що створювались у формі записів за роками

У СВІТІ ЦИТАТ

- Глядіть, остерегайтеся всякої зажерливості, бо життя чоловіка не залежить від достатку в маєтку його.
- Від кожного, кому дано багато, багато і жадатимуть.
- Якщо в дім ви ввійдете, то одразу кажіть: «Мир цьому дому!»
- Хто вірний у найменшому — і в великому вірний і хто несправедливий у найменшому — і у великому несправедливий.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Зробіть висновки, у чому полягала самотність письменства Київської Русі. Яке його значення для подальшого розвитку української та слов'янських літератур?
2. Прокоментуйте афоризми з «Поучення...» Володимира Мономаха. Чи актуальні вони для нашого часу?

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Зв'язки твору, джерела й впливи

Серед найвідоміших пам'яток історії, культури та літератури доби Київської Русі особливе місце належить давньоукраїнській героїчній поемі XII ст. «Слово о полку Ігоревім». Неповторна пам'ятка — художнє явище такого ж значення й звучання, що й національний епос французів «Пісня про Роланда», німців — «Пісня про Нібелунгів», іспанців — «Пісня про мого Сіда», грузинів — «Витязь у тигровій шкурі», вірмен — «Давид Сасунський» тощо.

«Слово о полку Ігоревім» і героїчні епоси інших народів об'єднують центральні постаті родовитих лицарів (Ігоря, Роланда, Сіда, Давида), які хоробро обороняють державу від ворога. Спільними в них є взаємопов'язані теми лицарської честі героїв і слави батьківщини, яскраві картини походів і битв, міфологічно-поетичне забарвлення.

Поема «Слово о полку Ігоревім» багатьма ланками сполучена з книжною словесністю найдавнішої княжої доби — зокрема, традицією добре розвинутої лицарської дружинної творчості. На жаль, до наших днів дійшли тільки її уривки (наприклад у вигляді літописного сюжету про євшан-зілля), тому й робити висновок про цей давній епос на підставі такого шедевра, як «Слово...», складно.

Сюжетна основа поеми зафіксована в «Повісті минулих літ» і манерою викладу перегукується з літописною манерою розповіді. Так, із Галицько-Волинським літописом твір поєднують тема уславлення гідних князів (Ярослава, Романа), ідея державної єдності та спільної відсічі ворогам, особливості стилю й засоби образотворення (характеристика героїв у дії) тощо.

Українська поема вплинула на твори інших літератур. Зокрема, наслідуванням «Слова...» є перші твори російської літератури — «Задонщина» та «Слово о погибелі Руської землі». Проте, потрапивши ще в XIV ст. на північний схід (Псков), де на неї посилалися, поема практично вийшла з ужитку в Україні під час її тяжких «темних часів». На нашій землі після перерви «Слово...» почали цитувати тільки на початку XVI ст. (у похвалі князеві Острозькому), що також доводить справжність пам'ятки.

Давньоукраїнську літературу можна розглядати як своєрідний «документ буття фольклору». Тож і на «Слові о полку Ігоревім»

Г. Якутович.
Ілюстрація до
«Слова о полку Ігоревім»

позначилися впливи народнопоетичної словесності — українського фольклору. Так, у велично-ніжному плачі Ярославни поєднані компоненти голосінь і заклять природних сил, використані міфологічно-фольклорні образи (дівки Обиди й ін.), символіка й тропи народнопоетичного типу тощо.

Історична основа й історія поеми

«Слово о полку Ігоревім» засновано на фактах минулого, повитого млоу віків. **Темою** поеми є зображення нещасливого походу проти половців дружини новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, його брата — курського і трубчевського князя Всеволода, а також Ігоревих сина Володимира, путивльського князя, і небожа Святослава.

Про сюжетну основу поеми збереглися відомості в Іпатіївському, Лаврентіївському та Київському літописах. **Головна ідея** «Слова...» — подолання ворогування руських князів між собою, руйнівного для держави. Провідним у творі є гасло об'єднання всіх сил Київської Русі перед смертельною небезпекою руйнівних навал степових кочівників — союзників Суздальського князівства конкуруючого з Києвом і сіверськими князями.

За свідченнями літописних джерел, навесні 1185 р. на половців рушила дружина на чолі з Ігорем і його князями-родичами, а також найманцями-ковуями¹ під проводом боярина Ольстина Олексича.

Як вам уже відомо з уроків історії України в 7 класі, у 1103–1106 рр. Володимир Мономах відігнав половців за Дон і на Кавказ. Згодом так само вчинив і Мстислав, син Мономаха. Пізніше, влітку 1184 р., руські війська під керівництвом князя Святослава завдали ворогам нищівної поразки. Однак князь Ігор — відомий завойовник і переможець половців — не зміг узяти участь у попередньому спільному поході проти кочівників, який організував саме Святослав. Тому Ігор вирішив надолужити втрачене самостійним походом.

Дорогою військо збентежив лихий знак — сонячне затемнення. Однак Ігор не повернув назад. Перейшовши ріку Донець та об'єднавшись із Всеволодовою дружиною, рать зустріла ворога. У п'ятницю русичі перемогли половців у першій битві, переслідували їх, захопили здобич і багато полонених: розсипавшись

Г. Якутович.
Ілюстрація
до «Слова...»

---

¹ *Ковуї* — тюркське плем'я, союзне русичам.

Т. Папірний. «Слово о полку Ігоревім»

«стрілами по полю, помчаша краснія дівки половецкия, а с ними злато і паволоки» (зверніть увагу на звукові повтори, що надають твору милозвучності).

Проте наступного дня вдосвіта військо, що так далеко зайшло в половецькі степи, почав обступати ворог. Русичів відрізали від ріки. Вони мучилися спрагою та намагалися пробитися до води. Ігоря було поранено в руку. Цілий день і всю ніч русичі билися з половцями, а в неділю вранці ковуї почали втікати. Марно Ігор намагався завернути їх, аж поки не став бранцем хана Кончака.

Усе закінчилося погромом русичів. Із цілого війська тільки десяток ратників зуміли повернутися додому. Поразка Ігоря звела нанівець попередню перемогу, погіршила ситуацію на кордоні зі степом і в прикордонних землях.

Полоненого Ігоря його переможці шанували за відвагу. Половці дозволили князеві мати при собі священика для церковних відправ та їздити на соколіні лови. Зрештою, за підмогою половця Овлура (Влура, Лавора) Ігор наважився втікати. Князь переправився через річку Тор, сів на коня — і за 11 днів був уже над Дінцем, а там і в Новгороді-Сіверському. Звідти Ігор рушив до Чернігова та Києва за підтримкою. Через рік повернувся з полону і син князя, одружений із дочкою Кончака.

Первісний рукопис твору не зберігся. Один із пізніших його списків придбав наприкінці XVIII ст. в бібліотеці Спасо-Ярославського монастиря (Росія) відомий колекціонер граф О. Мусін-Пушкін. У 1800 р. зусиллями цього мецената, українського вченого М. Бантиша-Каменського й філолога О. Малиновського здійснено перше видання поеми. Воно не було досконалим, адже видавці не мали достатніх навичок для читання давніх текстів.

Пізніше, на превеликий жаль, сталася непоправна втрата: єдиний рукопис «Слова...» згорів у Москві в 1812 р., під час вторгнення військ Наполеона. Залишилися тільки його копія, зроблена для

цариці Катерини II, а також не дуже якісний першодрук. Вони дещо різняться, що й зумовило існування «темних» (незрозумілих) місць твору, не прочитаних ученими однозначно.

Композиція поеми

Для кращого сприйняття змісту твору розглянемо його будову. Початком поеми є поетичний *заспів*, у якому автор згадує художній досвід попередника — віщого Бояна, співця княжої слави. Це один із найдавніших уславлених митців старокняжих часів, про яких узагалі відомо дуже мало. У літописах згадується ще славетний співець Митуса, який із гордоців не захотів служити князеві Данилу. Особа справжня, історична, Боян-митець названий «*соловієм старого часу*». Адже він розтікався «*мислію по древу, сірим вовком по землі, сизим орлом під хмарами*». Іншими словами, творив-співав вигадливо, з орнаментальними прикрасами — так, як лунають солов'їні трелі. Пісні Бояна «*князям славу рокотаху*» («*рокотали*»): старому Ярославу, хороброму Мстиславу, який здолав касовського богатиря Редедю у двобой перед ворожими полками.

Зав'язкою-початком є зображення підготовки до походу. Витончений артистизм цієї частини історик давньої літератури М. Грушевський пояснює тим, що поема є «українським вицвітом прастарої візантійської культури». Цей мистецький артистизм виявився у творі, зокрема, у динамізмі та влучності штрихів. Замість епічно докладного опису підготовки раті до походу автор зображує непереможне бажання Ігоря «*напитись шоломом*» з Дону великого, здолати хижого ворога чи порубаним (але не полоненим) бути. Й одразу: «*Кони іржуть за Сулою*», «*Труби трублять*

Розгром половців. Мініатюра з літопису

в Новгороді». З тугими луками й гострими шаблями руські воїни «скачуть, як ті сірі вовки в полі, шукаючи собі честі, а князеві слави». Ритмізований рух, симетрія, навіть психологічна точність, поетичність — усе це утворює щирозлотий сплав мистецтва.

Друга частина твору — опис походу війська, оповитий символічною нещастя. Природа зловісними віщуваннями наче намагається затримати русичів, співчуває їм. Сонце покритлося темрявою, ніч застогнала грозою і збудила птаство. Виють вовки, клекочуть орли, передчуваючи поживу, а лисиці «брешуть» на черлені щити. Княжі вої востаннє поглянули на даленіючу рідну сторону й промовили прощаючись: «О Руськая земле, уже за шеломянем єси!»

Кульмінацією поеми є поразка русичів у битві на річці Каялі, передана не описово, а настроєво-символічно. Такими символами виступають у творі знаки природи. Зокрема, сходять криваві світанкові зорі, чорні хмари (половці) намагаються закрити чотири сонця (руських князів із князенками). Зорові образи посилено звуковими — гудінням землі під половецькими «дїтьми бісовими», їхнім бойовим криком.

Свідомо ускладнюючи композицію, творець «Слова о полку Ігоревім» уводить у кульмінацію тему взаємних протиборств руських князів. Саме в таких «коромолах», певен автор, і занепадала сила русичів. І винна в цьому недружність князів, яких навіть Батий не примусив виступити спільною силою.

Невтішним став результат битви третього дня. Трагедія поразки відлунує в природі: «никне трава жалощами», дерево з тугою до землі нахилилося. Вона змальована й за допомогою міфологічно-поетичних образів: лебедині крила діви Обиди прогнали багаті часи прадавньої України. Поразка показана й у тяжких її наслідках для батьківщини: князі почали нову «крамолу кувати», «і це моє, і то моє» казати. Половці ж «приходили з побідами» в Київську Русь.

У поемі гірко оплаканий програш голосінням руських жінок. Вони горюють за полеглими «милими ладами», яких уже «ні мислю змислити, ні думкою здумати, ні очима оглядати». Трагедію на річці Каялі також узагальнено поетичним метафоричним образом: «печаль буйна» розтеклася-розлилася Руссю.

Напад половців
на галицькі землі 1158 р.
Мініатюра. XVI ст.

Важливий епізод — це вже третя частина поеми — пов'язаний із київським князем Святославом. «Містком» між цими частинами є усвідомлення того, що такого горя, як після поразки Ігоря, ще не було, бо ж верховний князь Святослав був грозою для «невірних». Автор «Слова о полку Ігоревім» свідомо гіперболізував силу київського правителя, яку змальовано майже як стихійну, природну. Так, Святослав із військом «замутив ріки і озера», а половецького хана Кобяка, «як вихор, вихопив. І впав той Кобяк у граді Києві».

«Мутний» сон Святослава створює гнітюче враження. У ньому князь побачив себе на тисовому ліжку, укритого чорним покривалом. Йому зачерпували синє вино, змішане з отрутою, на груди сипали перли з порожніх сагайдаків. Святослав у відповідь на тлумачення боярами сну як відображення лихої долі князів-соколів виголошує знамените «золоте слово». Від емоційного докору Ігорю та Всеволоду за авантюрний похід невеликою силою і без узгодження з іншими князями це слово перейшло в ширший ідейно-художній план — нагадування про руську славу. Закінчення цього епізоду не цілком зрозуміле: слово замість князя тут забирає автор, сучасні та минулі події в його мові переплітаються.

Святослав звернувся до князя Всеволода, правителя Володимиря, також до Ярослава Осмомисла, який «*підпер Карпати залізними полками*». А ще — до сильних «господарів» Рюрика й Давида, Романа і Мстислава та інших князів. Усього в «Слові о полку Ігоревім» згадано понад 40 князів, розкрито двовікову історію Русі. Це загострювало патріотизм читачів, їхнє відчуття драматизму тих часів.

У СВІТІ ЦИТАТ

Афоризми зі «Слова о полку Ігоревім»

- З розбрату і постало насилля.
- Лучче ж потятим бути, аніж полоненим бути.
- Ні хитрому, ні спритному, ні чаклунові спритному суду Божого не минути.
- Хоч тяжко голові бути без пліч, але й тілу тяжко без голови.

1. Назвіть героїчні епоси різних країн світу. Яке місце серед них займає давньоукраїнська героїчна поема XII ст. «Слово о полку Ігоревім»?
2. Охарактеризуйте історичну основу твору.
3. Визначте тему та ідею «Слова о полку Ігоревім».